

Puskás-Kolozsvári Frederic

SZÉKELY ŐSTÖRTÉNET MÍTOSZ ÉS TÖRTÉNELEM HATÁRÁN

„Egy mitológia nélküli emberiség egyszerű statisztikai adat, átlag. Természettudományunk a nagy átlagokkal dolgozik, mindent átlagokra bont le, ám az igazság az, hogy az életet hús-vér emberi lények és nem számológépek viszik tovább.”

Carl Gustav Jung

A székelyek eredetével kapcsolatban az utóbbi időkben igen merész elképzelések láttak napvilágot, amelyek többsége nem a történész szakma köreiből keletkezett. Jelen írásomban nem vállalkozhatok az áttekintésükre, arra azonban mindenképpen szeretnék rámutatni, hogy történettudományos szempontból a valódi mítoszok és az álmitoszok különválasztására kell törekednünk.¹ Erre nagyszerű lehetőséget kínál a közösségi identitás kialakulásának és hagyományozódásának kutatása.² Azonban tisztában kellene lennünk a megismerés határaival és a különféle tudományágak illetékességi körével, mert a valódi mítosz egy olyan történetet mesél el, amit ma már nehéz megértenünk és helyesen értelmeznünk.³ Az ilyen, feledésbe merült régi korok történeteit – és főleg azok történelmi valóságát – szó szerint tükör által, homályosan látjuk, a bennük rejlő információ-töredékek alapján viszont elsősorban a történészeknek kell egységes narratíva kialakítására törekedniük, akkor is, ha az elért eredmény az éppen aktuálisan elfogadott értelmezéssel ellentétesnek bizonyul.⁴

- 1 Szabados György: Mítoszok és történetek Álmosról és Árpádról. In Hubbes László – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Szeged, 2015, MTA-SZTE Vallási Kulturakutató Csoport, Innovariant Nyomdaipari Kft. 84. p.
- 2 Lásd ezzel kapcsolatban: Komoróczy, 1992.
- 3 Szabados: i. m. 93. p.
- 4 Lásd erről: Vásáry István: Tudomány és hagyományörzés. Bevezető előadás. In Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest, 2014, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 13–14. p.

Főként, ha figyelembe vesszük, hogy minden interpretáció egy adott kor és kulturális környezet termékének tekinthető.⁵ Ez pedig tetten érhetőnek látszik a *Hadak útjaként* ismert monda esetében is, amelynek legkorábbi változata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején egy székely katona által elmesélt történetre vezethető vissza.⁶

A mítoszok és az álmitoszok megkülönböztetése önmagában is elég nagy kihívást jelent, ráadásul azt is kétségesnek kell tartanunk, hogy a történelem kézzel fogható, objektív valóságot jelentene, hiszen a történész a történettudomány tárgyaként a történelmet sokkal inkább létrehozza, mintsem megismeri – mint arra a sokak által kritizált neves román történészprofesszor, Lucian Boia is figyelmeztetett.⁷ Bár a történetírás kiszámíthatóságra törekszik, valójában „egyfajta mimézis”.⁸ Közérthetőbben: utáncolat. A valóság tökéletlen, mélységeiben nem mindig túl részletes másolata, amelyből bármikor kimaradhat egy jelentéktelennek ítélt, de utóbb nagyon is lényegesnek bizonyuló aprócska részlet. Tulajdonképpen itt a történetírás és a történelmi megismerés valósághoz fűződő viszonyáról van szó, amelyről annyit jelenthetünk ki teljes bizonyossággal, hogy csak az a valóság tanulmányozható a történelmi megismerés által, „amely a tapasztalatban és az emlékezetben már hozzáférhetővé vált”.⁹ Nos, mi az, ami a székelység eredetével kapcsolatban tapasztalatban és emlékezetben rendelkezésünkre áll? Bármily különösnek találnánk, történetíróink, krónikásaink, sőt a hagyományaink is arról tanúskodnak, hogy a székelyek hunok, illetve valaha Attila király népének részét képezték.¹⁰ Nem

5 Simon Zoltán Boldizsár: Interpretáció és történetiség. In *Aetas*, 30. évf. (2015) 2. sz. 173. p.

6 Hermann Gusztáv Mihály: A székely eredetkérdés. In *A székelység története. Tankönyv és kézikönyv diákoknak és felnőtteknek*. Második, javított kiadás. Hargita Megyei Hagományőrzési Forrásközpont, 2015, 32. p.

7 Lucian Boia: *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*. Ediția a 5-a. București, 2015, Editura Humanitas, 9. p. Vö. Gáll Erwin – Kosztur András: A mítoszrombolás mítosza. Megjegyzések Lucian Boia két könyvéhez. In *Kommentár*, 2016. 1. sz. 58–59. p.

8 Miskolczy Ambrus: Gyermekkori emlékeim, avagy miért lettem történész? In *Korall*, 21–22, 2005. 245–246. p.

9 Tengelyi László: A történelmi tapasztalat védelmében. Paul Ricoeur vitája Hayden White-tal. In *Magyar filozófiai szemle*, 55. évf. (2011) 4. sz. 48. p.

10 Puskás-Kolozsvári Frederic: A székelyek eredetének kérdéséről. In Marác László – Obrusánszky Borbála (szerk.): *A hunok öröksége*. Budapest, 2009, HUN-idea Kiadó, 334–335. p. Vö. Romsics Ignác: A magyarok őstörténetéről. Bizonyosságok, hipotézisek, hiedelmek. In *Magyar Tudomány*, 175. évf. (2014) 5. sz. 515–519. p.; Hubbes László: Régi-új szakrális nemzetszimbólumok Székelyföldön.

véletlen, hogy kutatóink jelentős része a székelyek hun eredetére alapozva kísérelte meg a rendelkezésünkre álló ismeret-töredékek egységes egészzé rendezését, mozaikszerűségében is teljességre törekvő, átfogó képpé való helyreállítását. Az „önálló, sajátos, egyedi” székely őstörténet létjogosultságát Kristó Gyula is elismerte.¹¹ Ennek megismerése, feltárása felé törekedve viszont vállalnunk kell annak kockázatát, hogy a székely mítoszok, regék és népmesék földjére lépünk.¹²

Tény, hogy eddig megjelent írásaiban nem mindig fogadtam el a szakma hivatalos álláspontját. Arra törekedtem, hogy önálló véleményt formáljak a székelyek eredetének kérdéséről, elfogadható választ, illetve lehetséges megoldást keresve erre a több évszázados rejtélyre. A közismert középkori adatokból kiindulva, retrospektív, vagyis visszatekintő szemléletmód alkalmazásával nyomoztam térben és időben a székelység lehetséges nyomai után, egészen egy Kr. e. 8. századi, Altáj-Szaján vidékén élő népességig jutva el. Feltételezéseimet mindig tényekre alapoztam, sosem próbáltam letagadni vagy elferdíteni azokat, csupán értelmezésüket, interpretációjuk helyességét vitattam – és vitatom mind a mai napig. Azt viszont már a témában megjelent első terjedelmesebb tanulmányom elején igyekeztem leszögezni, hogy tudatában vagyok az általam elérhető eredmények szubjektivitásának, történelemszemléletem személyes jellegének.¹³ Ezért is találtam meglepőnek, hogy a vallásszociológus Fejes Ildikó úgy véli: „a székely eredetkérdésben alternatív, az akadémiai történelemtudomány álláspontjával szembehelyezkedő állásponton levő székelyföldi történészek közül Barabási Lászlót, Rokaly Józsefet és a fiatal régész-történész generációból pedig Puskás-Kolozsvári Frederic nevét kell kiemelnünk.”¹⁴ Munkásságomat pedig ebben a két mondatban vélte összefog-

In Hubbes László – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Szeged, 2015, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Innovariant Nyomdaipari Kft. 252. p.

- 11 Kristó Gyula: *A székelyek eredete*. 2. kiadás. Budapest, 2005, Balassi Kiadó, 234. p.
- 12 E téren pedig bőven találhatóunk kutatnivalót, mint azt jelzi többek között Magyar Zoltán: *A Magyar történeti mondák katalógusa I–XII*. Budapest, 2018, Kairosz Kiadó, vagy a népmesék sokféle jelentésrétegének feltárására irányuló meseelemzések terén Pressing Lajos: *Szellemi tanítások a magyar népmesékben*. 1–2. Pilisvörösvár, 2009–2011, Pilis-Print Kiadó.
- 13 Puskás-Kolozsvári 2009, 309. p. 7. lábjegyzet; Puskás-Kolozsvári 2010, 95. p.
- 14 Fejes 2015, 266. p. (Úgyanitt az 5. lábjegyzetben a 2010-ig megjelent tanulmányaim szerepelnek, Frederic helyett helytelenül Ferenc néven – a Felhasznált irodalomban viszont egyáltalán nem jelennek meg, így számomra kétséges, hogy tanulmányozta volna azokat.)

lalhatónak: „Az akadémiai finnugor eredet-elméletet fölülírják a történelmi és régészeti források. A székelyek a késő-avar népesség utódai, a Kárpát-medencében a 9. században székely korról kell beszélnünk és nem az avar kor végéről. (Puskás-Kolozsvári, 2009)”.¹⁵ Ez az igen sommás megfogalmazás azonban nem felel meg teljes mértékben a valóságnak, és véleményem szerint inkább tekinthető a szerző értelmezésének, mint kutatási eredményeim összegzésének.¹⁶ A legfontosabb következtetésem ugyanis az volt, hogy „a székelyek eredetét tévedés lenne egyetlen szálon levezetni, nyilvánvaló, hogy több, különböző időpontban lezajlott Kárpát-medencei beköltözéssel kell számolnunk.”¹⁷ Zárósoraimban azonban valóban az indokoltnál patetikusabban és a kelleténél pontatlanabban sikerült fogalmaznom: „Remélem, hogy lassan a modern történetírásunk is eljut oda, hogy elfogadja saját krónikás-hagyományainkat, hiszen az eredetünkre vonatkozó ismereteink ma már egyértelműen felülvizsgálatra, tisztázásra várnak. Az akadémikusaink által támogatott finnugor eredetelmélet lassan, de biztosan védhetetlenné válik a történelmi és régészeti forrásokkal szemben.”¹⁸ Sajnos ebből nem derült ki elég egyértelműen, hogy a székelyek eredetének kérdése az, ami szerintem felülvizsgálatra szorul, és ezt láttam a finnugor eredetelmélettel nehezen összeegyeztethetőnek. Na meg kétségtelenül hatással volt rám Czeglédi Katalin nyelvészeti munkássága, akinek egy írása ugyanabban a tanulmánykötetben is helyet kapott.¹⁹ A magyarság eredetével kapcsolatban mindössze arra mutattam rá: „...létezett egy krónikás hagyomány, amely szerint a magyarok Médiáról kapták a nevüket! Anonymus és Kálti Márk is

15 Fejes 2015, 267. p.

16 A *Székelyföld* kulturális folyóirat oldalain eddig megjelent írásaimnak mintegy summázása: Puskás-Kolozsvári Frederic: A székelyek megtelepedése Erdélyben. Írásos források és régészeti leletek tükrében. In *Székelyföld*, XXV. évf. (2021) 2. sz. 99–108. p.

17 Puskás-Kolozsvári 2009, 337. p.; Puskás-Kolozsvári Frederic: A székelyek eredete és ősi hite. In *Székelyföld*, XIV. évf. (2010) 2. sz. 113. p. Ezen álláspontom változatlan maradt, lásd legutóbb: Puskás-Kolozsvári 2021, 106. p.

18 Puskás-Kolozsvári 2009, 338. p.

19 Véggkövetkeztetése: „Mindezek pedig nem igazolják sem a nyelvek családokba sorolásának a helyességét, sem az uráli, illetve finnugor és ugor nyelvi egység feltételezésének a jogosságát. Következtetésképp soha nem található meg a feltételezett uráli, finnugor őshaza, mert olyan nem volt. Ezzel szemben voltak, pl. szkíták és hunok is, azaz konkrét népek és nyelvek, amelyeket kutatni a fentiek értelmében is ésszerű és lehetséges.” Czeglédi Katalin: A hun nyelv. Ucsiraltu írásaihoz. In Marác László – Obrusánszky Borbála (szerk.): *A hunok öröksége*. Budapest, 2009, HUN-idea Kiadó, 468. p.

úgy tudja, hogy a magyarok és a médek testvérnépek, Japeth fiainak a leszármazottai: Magogtól származnak a magyarok, Maday-tól pedig a médek. A magyarok és a médek között tehát nyilvánvaló kapcsolat van, de ennek tisztázására további kutatásokra lesz szükség.”²⁰ Hogy egyértelmű legyen: úgy látom, hogy nyelvészeti szempontból a magyar talán leginkább eltörökösödött finnugornak nevezhető, embertani és genetikai szempontból pedig azt mondhatnánk, hogy finnugor, iráni, török, germán és szláv népcsoportok keveredéséből alakult ki. Vagyis szerintem nem a vagy-vagy, hanem az és-és lehet a megoldás. Egy uráli-finnugor „alapkészletre” rátevődik egy bizonyos fokú iráni (méd-szarmata-alán) és türk (nyugati ótörök) hatás. És persze bese-nyő, szláv, germán, stb. hatás, amelyek mind nyomot hagytak a magyar nyelvben és a magyarság egészében...

A hangsúlyt a különböző nézőpontok és eltérő interpretációk elfogultságmentes vizsgálatára helyeztem, nem törekedtem ezek szembeállítására, ellenségeskedésre még kevésbé. Az akadémiai történelemtudomány álláspontjával legfeljebb látszólag helyezkedtem szembe, hiszen mindössze egy ettől különböző álláspont megfogalmazására és jogosultságának igazolására törekedtem. Olyan szempontból valóban „alternatív” álláspontot képviselek a székely eredetkérdésben, hogy értelmezési alternatívát ajánlok fel: annak a lehetőségét, hogy a történelmi adatok és események esetleg másképp is illeszkedhetnek egymáshoz, mint azt a jelenleg elfogadott, hivatalos álláspont sugallja. Ennek az alternatív lehetőségnek a felvillantására pedig véleményem szerint azért van szükség, mert nagyon sok a hiányos vagy épp teljességgel hiányzó információ. Ezek kiegészítése – esetenként pótlása – meglehetősen bonyolult feladat, széles körű tájékozottságot igényel. Látóköriünk kiszélesítése a tudományos kutatás szempontjából tehát mindenképpen előnyt jelent, még ha a megismerés ezen új, tágabb határain belül nem is rendelkezhetünk mindjárt kellő tisztánlátással. Az alternatív történetírás lényege viszont abban áll, hogy minden másként is történhetett volna, mint valójában történt, azaz ellenszegül a történelmi tényeknek.²¹ Múltértelmezése pusztán a fantázia teremtménye, így nem a történelmi valóság, hanem a történelmi mesék és

20 Puskás-Kolozsvári 2009, 334. p.

21 Gavril Rosenfeld: Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?” Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről. In *Aetas*, 22. évf. (2007) 1. sz. 147–151. p.

mítoszok világába tartozik.²² Ebből a szempontból nézve írásaimnak az alternatív történetírás keretébe való besorolását nem látom indokoltnak.

Az idézett tanulmányom végső soraiban azon, Vékony Gábor kutatási eredményeivel²³ összhangban álló véleményemnek is hangot mertem adni, amely szerint „a székelyek az úgynevezett késő-avar népesség utódai, és sokkal helyesebb és tisztességesebb lenne székely korról beszélnünk a 9. századi Kárpát-medencében (805 és 895 között) a homályos és megtévesztő »avar kor végi fázis« megnevezés helyett.”²⁴ Itt tulajdonképpen Szőke Béla Miklós egy régebbi javaslatára²⁵ reagáltam, aki ma már úgy fogalmaz, hogy a 800 körüli évektől Karoling-korról beszélhetünk.²⁶ Az adott évszázad megnevezése ebben a formában valóban jóval kevesebb félreértésre ad lehetőséget. El kell ismer-nem: ahhoz, hogy székely korról beszélhessünk, jelenleg nem rendelkezünk kellő mennyiségű és főleg kellő minőségű bizonyítékkal, hiszen időközben Vékony Gábor egyik legfőbb nyelvtörténeti érve, a magyar nyelv által átvett nyugati délszláv szavak biztosította relatív kronológia is elesett.²⁷ Tanulmányom ezen utolsó, provokatív mondatával a mintegy „patthelyzetbe” jutott kutatást igyekeztem a magam módján előmozdítani, nem gondoltam semmiféle mítoszteremtésre. Egyébként hozzátenném, hogy hasonlóan bosszantónak és egyben inspirálónak találtam Fejes Ildikó hozzáállását... Saját meglátása szerint „a székely nemzeti identitásépítés jelenben intenzíven zajló folyamatában a szé-

-
- 22 Pl. Csíkszentmihály monográfiája esetében ez valóban tetten érhető, lásd erről: Botár István: *Helytörténet vagy fantasy? Néhány gondolat a csíkszentmihályi pálosok, türkök és vámszedők kapcsán.* Recenzió. In *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve* II. 2009.
- 23 Vékony Gábor: *Magyar őstörténet – Magyar honfoglalás.* Budapest, 2002, Nap Kiadó, 213–215. p. Vö. Romsics: i. m. 554–557. p.; Puskás-Kolozsvári 2009, 314. p.
- 24 Puskás-Kolozsvári 2009, 338. p.
- 25 Szőke Béla Miklós: *A Kárpát-medence a 9. században.* In Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet.* Budapest, 1994, Balassi Kiadó, 81. p.
- 26 Szőke Béla Miklós: *A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás.* In Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar Őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* Budapest, 2014, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Kódex Könyvgyártó Kft. 31. p.; Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor Pannóniában. Mosaburg. Zalavár. Vol. 1.* Budapest, 2019, Martin Opitz Kiadó, 9. p.
- 27 Zoltán András: *Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése.* In *Magyar Nyelv*, 113. évf. (2017) 1. sz. 5–6. p.; Juhász Péter: *Magyar-szláv együttélés a kora Árpád-korban. Helynevek, írott források, régészet. Helynévtörténeti Tanulmányok*, 14. 2018. 30–32. p.

kelysége vonatkozó eltérő elméletek versengenek egymással”.²⁸ Egy ilyen jellegű versengésnek a tudományos életben nem igazán látom jeleit, esetleg több elmélet egyidejű jelenlétéről beszélhetnénk – már amennyiben ezek kellően megalapozottak lennének. A politikai életben valamivel elképzelhetőbbnek tartom megjelenését, talán még „az újpogányság és az új magyar mitológia képviselőinek népszerűsítése”²⁹ sem teljesen kizárható. Sokkal több példa felhozható viszont arra, hogy papok és lelkipásztorok igyekeztek beleszólni egy közösség identitásának alakulásába, a politikai életbe, vagy épp a történettudomány illetékességébe tartozó vitás kérdésekbe.

Mindenesetre a székelység eredetének és őstörténetének kutatását, valamint az ezzel kapcsolatos – akár alternatív jellegű – elméletek alapos kidolgozását és közérthető megfogalmazását³⁰ a magam részéről lehetőleg a bölcsészettudomány területén működő doktori iskolákra és a tudományos akadémiákra bízom, illetve a témában kellő felkészültséggel és tájékozottsággal rendelkező történészekre és régészekre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benkő Elek – Oborni Teréz: *Székelyföld története I. A kezdetektől 1562-ig.* Székelyudvarhely, 2016, MTA BTK-EME-HRM.
- Boia, Lucian: *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune.* Ediția a 5-a. București, 2015, Editura Humanitas.
- Botár István: Helytörténet vagy fantasy? Néhány gondolat a csíkszentmihályi pálosok, türkök és vámszedők kapcsán. Recenzió. In *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve* II., 2009, 301–307. p.
- Czeglédi Katalin: A hun nyelv. Ucsiraltu írásaihoz. In Marác László – Obrusánszky Borbála (szerk.): *A hunok öröksége.* Budapest, 2009, HUN-idea Kiadó, 455–468. p.
- Fejes Ildikó: A székely nemzet mítoszváltozatai. Új székely nemzeti mitológia. In Hubbes László – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése.* Szeged, 2015, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Innovariant Nyomdaipari Kft. 259–275. p.

28 Fejes Ildikó: A székely nemzet mítoszváltozatai. Új székely nemzeti mitológia. In Hubbes László – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése.* Szeged, 2015, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Innovariant Nyomdaipari Kft. 273. p.

29 Uo.

30 Lásd pl. a Székelyföld története című kötet esetében, ahol a székelység eredetéről Kordé Zoltán és Benkő Elek eltérő elméleteket tártak elénk: Benkő-Oborni 2016, 117–127. p.

- Gáll Erwin – Kosztur András: A mítoszrombolás mítosza. Megjegyzések Lucian Boia két könyvéhez. In *Kommentár*, 2016. 1. sz. 58–67. p.
- Juhász Péter: Magyar–szláv együttélés a kora Árpád-korban. Helynevek, írott források, régészet. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, 14. 2018. 7–50. p.
- Hermann Gusztáv Mihály: A székely eredetkérdés. In *A székelység története. Tankönyv és kézikönyv diákoknak és felnőtteknek*. Második, javított kiadás. Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, 2015, 30–34. p.
- Hubbes László: Régi-új szakrális nemzetszimbólumok Székelyföldön. In Hubbes László – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Szeged, 2015, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Innovariant Nyomdaipari Kft. 238–258. p.
- Komoróczy Géza: Meddig él egy nemzet? Nemzeti identitás vitáinkhoz: egy másként gondolkodó nézetei az ókori keletről. In Komoróczy Géza: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Budapest, 1992, Századvég Kiadó, 279–312. p.
- Kristó Gyula: *A székelyek eredete*. 2. kiadás. Budapest, 2005, Balassi Kiadó.
- Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa I–XII*. Budapest, 2018, Kairosz Kiadó.
- Miskolczi Ambrus: Gyermekkori emlékeim, avagy miért lettem történész? In *Korall*, 21–22. 2005. 245–255. p.
- Pressing Lajos: *Szellemi tanítások a magyar népmesékben 1. Az égis érő fa*. Pilisvörösvár, 2009, Pilis-Print Kiadó; *Szellemi tanítások a magyar népmesékben 2. Az élet vize*. Pilisvörösvár, 2011, Pilis-Print Kiadó.
- Puskás-Kolozsvári Frederic: A székelyek eredetének kérdéséről. In Marác László – Obrusánszky Borbála (szerk.): *A hunok öröksége*. Budapest, 2009, HUN-idea Kiadó, 309–345. p.
- Puskás-Kolozsvári Frederic: A székelyek eredete és ősi hite. In *Székelyföld*, XIV. évf. (2010) 2. sz. 95–118. p.
- Puskás-Kolozsvári Frederic: A székelyek megtelepedése Erdélyben. Írásos források és régészeti leletek tükrében. In *Székelyföld*, XXV. évf. (2021) 2. sz. 99–108. sz.
- Romsics Ignác: A magyarok őstörténetéről. Bizonyosságok, hipotézisek, hiedelmek. In *Magyar Tudomány*, 175. évf. (2014) 5. sz. 514–561. p.
- Rosenfeld, Gavril: Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?” Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről. In *Aetas*, 22. évf. (2007) 1. sz. 147–160. p.
- Simon Zoltán Boldizsár: Interpretáció és történetiség. In *Aetas*, 30. évf. (2015) 2. sz. 172–187. p.
- Szabados György: Mítoszok és történetek Álmosról és Árpádról. In Hubbes László – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Szeged, 2015, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Innovariant Nyomdaipari Kft. 84–96. p.
- Szöke Béla Miklós: A Kárpát-medence a 9. században. In Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet*. Budapest, 1994, Balassi Kiadó, 77–84. p.
- Szöke Béla Miklós: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt –

- Lezsák Gabriella - Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest, 2014, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Kódex Könyvgyártó Kft. 31-42. p.
- Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor Pannóniában*. Mosaburg. Zalavár. Vol. 1. Budapest, 2019, Martin Opitz Kiadó.
- Tengelyi László: A történelmi tapasztalat védelmében. Paul Ricoeur vitája Hayden White-tal. In *Magyar Filozófiai Szemle*, 55. évf. (2011) 4. sz. 36-49. p.
- Vásáry István: Tudomány és hagyományörzés. Bevezető előadás. In Sudár Balázs - Szentpéteri József - Petkes Zsolt - Lezsák Gabriella - Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest, 2014, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 11-16. p.
- Vékony Gábor: *Magyar őstörténet - Magyar honfoglalás*. Budapest, 2002, Nap Kiadó.
- Zoltán András: Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése. In *Magyar Nyelv*, 113. évf. (2017) 1. sz. 1-9. p.

Vihar, 2018
(72 x 72 cm, akrill, karton)